

що), а також: *потішатися, сміятися* тощо: *Не жартуй наді мною, будь ласка, і, говорячи, не мовчи* (В. Симоненко); *Для неї здалося, що невістка того не зробить, а тільки мститься над нею за товсті сорочки* (І. Нечуй-Левицький).

Носіями семантики “*домагатися прихильного, приязного ставлення*” є дієслова-предикати конструкції $N_1 - V_f - \text{перед/переді} N_5$ з прийменниковою формою орудного відмінка *перед/переді* в об’єктній функції: *запобігатися, стелитися, схилитися*, а також: *хвалитися, хизуватися (перед ким): Обожнюю таких людей і схилюся перед ними* (І. Роздобудько).

Частково синонімізуються в українській мові моделі, виражені прийменниковими формами давального та місцевого відмінків у функції об’єкта ставлення: *розчаровуватися, зневірятися, сумніватися, довіряти, кохатися: Бо хто в юнацтві в ньому не кохався* (П. Карманський). Проте місцевий відмінок іменника як такий, що функціонує лише у прийменниковій формі, становить периферію вираження об’єктної валентності дієслів ставлення, а також актуалізується у вираженні другої об’єктної позиції тривалентних дієслів ставлення: *Не потурай своїй жінці у її примхах*. Конструкції ж з префіксом *по-* $N_1 - V_f - \text{по} N_6$ є непродуктивними в українській мові, натомість превалюють моделі, об’єктна валентність яких виражена формою орудного відмінка з префіксом *за-*, пор.: *тужити, сумувати, журитися по кому/чому – за ким/чим: Бо за мною та за молодістю увесь рід зажурився* (Нар. творч.); *Син, здається, сумував за ним найбільше з вас трьох...* (Є. Кононенко).

Отже, в реалізації семантики двовалентних дієслів ставлення у позиції предиката, що зумовлює мінімальну структуру речення, беруть участь суб’єктний та об’єктний компоненти. Якщо центральну позицію відмінкової парадигми лівобічної валентності формує називний відмінок із суб’єктивним значенням, то знахідний відмінок без прийменника домінує у ієрархії відмінкових форм іменників на позначення обов’язкової для релятивів ставлення об’єктної валентності. Прийменниково-відмінкові форми залежного іменника у позиції об’єкта ставлення виступають комбінованими еквівалентами родового, знахідного, орудного і давального відмінків та формують основні різновиди структурних моделей речень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. – К.: Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Арват Н.Н. О семантике предложения //Филол. науки. – 1979. - №5. – С.52-61.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. - Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 200 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. - М.: Высш. шк., 1986. – 640 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
6. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
7. Іваницька Н.Б. Функціонально-семантична класифікація абсолютних дієслів в українській та англійській мовах. – К.: КНТЕУ, 2004. – 194 с.
8. Плющ М.Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. – К.: Вища шк., 2005. – 286 с.

In the article Make a describe models of a sentence structure with verbal predicate, situation different semantics microgroups.

Key words: a verb, a valency, a semantics of attitude, a subject of attitude, an object of attitude, relative predicates of attitude, a sentence structure.

Т.П.Ткачук

ФОРМУВАННЯ ЗАСОБІВ ДОПУСТОВОСТІ ТА ЇХНЬОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті простежено історію формування системи сполучних засобів у складнопідрядному реченні з підрядним допустовим, а також проаналізовано перші спроби вирізнити допустові сполучники та сполучні слова як засоби зв’язку у складному допустовому реченні. Окремо розглянуто питання створення термінів на позначення підрядного речення з допустовою семантикою.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним допустовим, допустові сполучники та сполучні слова, термін «допустовий».

Вивчення складнопідрядних речень з підрядними допустовими неможливе без дослідження як складнопідрядного речення в цілому, так і підрядних допустових сполучників та сполучних слів, що є основними сполучними засобами для поєднання підрядної частини з головною. У пропонуваній статті спробуємо з'ясувати двоє питань: давності складнопідрядних допустових речень в українській мові та розгортання наукових досліджень цього типу речень, зокрема появи термінології, необхідної для позначення семантико-синтаксичних допустових відношень.

Дехто з дослідників відзначає, що допустові відношення у складному реченні сформувалися порівняно недавно, підтвердженням чого є обмежене вираження цих відношень у безсполучниковому реченні – похідному від складнопідрядного [23, 135]. Проте таке твердження видається сумнівним з огляду на те, що допустові сполучники з'являються одночасно з іншими підрядними сполучниками в період формування складнопідрядного речення, що засвідчують дослідження з історичного синтаксису [5; 6; 11]. В українській мові цей період тривав до XVII століття, коли гіпотаксис почав переважати над паратаксисом [6, 491]. Незважаючи на таке досить пізніє формування системи складнопідрядних речень, речення з допустовою семантикою, оформлені відповідними сполучниками, зафіксовані в пам'ятках літератури ще з XI – XIV ст. й остаточно сформувалися у XVIII – XIX століттях [15, 114]. Про давність складнопідрядних речень з допустовим підрядним свідчать і дослідження простого речення, ускладненого допустовою обставиною, адже система членів речення надзвичайно стабільна, і сформуватися вона могла тільки під впливом підрядних речень, на що указує В.М.Мігірін [11]. Зокрема, допустові обставини, виражені прийменниково-відмінковими формами, з'являються не раніше XVIII ст.¹, коли складнопідрядні речення з підрядним допустовим вже стали звичайним явищем в українській мові.

Походження допустових сполучників у російській лінгвістиці досить докладно проаналізував Б.В.Лавров [7, 116-118]. В українському мовознавстві етимологію допустових сполучників вивчав Л.А.Булаховський [1]. Саме він відстежив, що найдавнішим сполучником, яким користувалися для вираження допустової семантики у старослов'янській мові, був полісемантичний сполучник **як (яко)**. Надибуємо його у писемних пам'ятках XII століття: Не всъхотѣ противитися брату своему, любве ради, Христовы, **яко** великым вои держа в руку свою [1, 526-528].

Характерною особливістю писемної мови пам'яток періоду Київської Русі є вживання в усіх складнопідрядних реченнях значної кількості сполучних засобів, чимало з яких дійшло до наших днів. Проте ті самі сполучники та сполучні слова нерідко вживалися в паралельному синонімічному значенні, що викликає труднощі у з'ясуванні типу підрядного. Це стосується, зокрема, сполучників **як (яко)**, **что**. А.І.Павлович відстежив можливість сполучника **что** в поєднанні з часткою **би** приєднувати підрядні допустові речення: А толка корова кровью помачиватс@ иметь, ино та@ корова назадъ воротити, что бы и денги заплачены были (Псковск. судн. грам) [13, 137].

У XIV ст. набувають поширення сполучники **ач** (його давніший еквівалент **аче**, ст.-сл. **аще**) та **любо** (особливо вживаний у мові XIV – XVIII ст.): **аще** и пол@не звахус@ но словенскаа рѣч бѣ (Лаврентієвський список літопису 1377 р.). **Ач** подлуг часов розных обычаи и учинки чловѣчи измѣнны... а про тож мы узнали сѣмо – XIV ст. ...Потоцкий зас гетман великий коронный тринадцат; а Каленовский гетман полный одинацят тысяч талярѣв битих **любо дати** за себе Хмелницкому поступовали, однак не могли в том го получить респекту... – XVII ст. (С.Величко). Паралельно з цими сполучниками використовувалися **хотя**, **хоть**: а за искормилц@ такоже и за кормилицо. **хот@** си буди холопѣ **хот@** си роба (Руська правда, XIII ст.).

Сполучники **хотя (хоть, хоч, хочай)** а також сполучне слово **як** у старій українській мові повністю витісняють сполучне слово **аще**, уживане в мові періоду Київської Русі [6, 450]. Це підтверджує відсутність сполучника **ач (аще)** у перелікові сполучників, поданих у Граматиці І.Ужевича [4]. Сполучник **хоч** та його варіанти вживаються досить часто, особливо в пам'ятках XVII – XVIII ст., причому вже тоді спостерігаємо оформлення, хоч і не послідовно, допустово-протиставного значення допустовими сполучниками в парі з протиставними **а, однак (еднак), та (так)**: **хот@** би три~ члвци. сѣдили на лану. **а** любо одну колоду дають ись лану (Грамоти 1368 – 1418 рр.). **Хоть** ем на тое не смотрѣв очима своѣма, **але еднак** довожу людѣми цнотлививми... (М.Н.

¹ Детальне дослідження прийменникової системи староукраїнської мови провів І.І.Слинько (Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV – XVIII ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 112 с.). Він зазначає, що похідні прийменники з'являються в українській мові аж з XVIII ст., а всі моносемантичні допустові прийменники є похідними. Вживання ж поширених у той період просторових прийменників *при, мимо* у допустовому значенні І.Слинько взагалі не зафіксував.

«Лямент», XVII ст.). *Хоть* би еще десять раз, таке великое было войско, нога би ихъ не войшла (Львівський літопис, XVII ст.). *Хотай* син козацькій, тую жь панщину мусл робити и плату давати (Літопис Самовидця, поч. XVIII ст.).

Згодом сполучники *хоч* (*хоча*), а також *хай* (*нехай*) у допустовому значенні стають нормативними і витісняють *хотя*, *хоть*, *хочай*, що засвідчено пам'ятками художньої літератури XVII – XIX ст.: *Хоч то негдеись строфував філософ убогий Діокгенес музиков, кгда цноти дороги Занедбавши, на лютнях кант модерували I стройне в обичаях нестройних співали, нікгда єднак в том вини наука не маєт* (С.Почаський, XVII ст.). *З живота матки нашої єднако ся родим, Хоч не єднаково з світа того сходим* (П.Попович-Гученський, XVII ст.). *Уродою хороша, хоч не маю і гроша...* (І.Пашковський, XVIII ст.). *Хоч би було серце кам'яное, Розтопило ж би ся, як би восковоє!* (Невід. автор, XVIII ст.). *Хотя й би ся при найтяжших болізнех умирає, – Так учини і ти разом з мною* (Невід. автор, XVIII ст.). *Хай од тебе ласку маю: занехай ти мене* (Невід. автор, XVIII ст.). Проте складнопідрядні допустові речення неоднаково проникають у різні стилі української мови. Зокрема, У.Я.Єдлінська, дослідивши синтаксис листів Богдана Хмельницького, виявила лише один приклад складного речення з підрядним допустовим: ... *взяли єсмо певную відомост, же з ляхами на нас хочете воевати, бо посланца вашого єдучого от князя Вишневецького з листами, меновите Іоан Трифонов, поймали єсмо, с которих листов добре єсмо вироуміли, хоч то писали єсте в річи на татарє кримские дати помочи...* [5, 99]. Значно частіше вживані складнопідрядні допустові речення в розмовній мові та художньому стилі. На західноукраїнських землях, як фіксує Граматика М.М.Лучкая, у XIX продовжує функціонувати сполучник *хот@* як єдиний варіант для вираження допустових відношень у складному реченні [8, 142], проте це не означає, що ці відношення не передавали за допомогою інших сполучних засобів, зокрема протиставних або розділових сполучників, про що свідчать приклади, наведені М.М.Лучкаєм у додаткові: *Ци ніє, ци не ніє, все п@ний*. Порівн.: *Хоч п'є, хоч не п'є, а все п'яний*.

Відприслівникового та віддієприслівникового походження є новіші утворення *дарма що* та *не зважаючи на те що* (*не дивлячись на те що*), які послідовно починають використовувати з кінця XIX століття переважно в книжному мовленні. Цих сполучників, наприклад, взагалі немає у творах Є.Гребінки, П.Гулака-Артемівського, І.Котляревського, Т.Шевченка. Зрідка надibuємо їх у творах письменників пізнішого періоду, зокрема кінця XIX – поч. XX ст.: *Дарма що молоденька, – добре б нам усім у неї вчитись* (Марко Вовчок). *Довго співали дівчата, давно гуляли хлопці, незважаючи на те, що другого дня треба було рано вставати, ще й на панщину йти* (І.Нечуй-Левицький). *Дарма, що разом з клунками насіння вона кинула в порох свої колишні надії; вони тепер знову прохались до її серця* (М.Коцюбинський). Очевидно, саме використання цих сполучників слугувало підставою для твердження про новоутворений підрядний зв'язок зі значенням допустовості.

В українських граматиках найпершим згадує допустовий сполучник *аще и* Мелетій Смотрицький [19, 385]. Він відносить цей сполучник до протиставних. Так само кваліфікують допустові сполучники *хотя*, *хотя й*, *аще и* й автори пізніших граматик – Федір Максимов та М.В.Ломоносов [9, 553]. До порівняльних сполучників потрапив сполучник *хотя* у Граматиці І.Ужевича (XVII ст.). Серед решти порівняльних він називає також сполучники *любо*, *албо* та *ачко(л)векь*, які в коментарях до граматики перекладені як *хоч* [4, 50].

Термін «допустовий» (російською «уступительный») на позначення допустового значення у російській термінології вперше використано 1802 року в Граматиці Дм. і П.Соколових [20, 312]. Автори цієї Граматики подають такий перелік допустових сполучників: *хотя, хотя б, сколь ни, как ни, что ни, правда, пусть, пускай*). Проте поява самого терміна ще не означала визначення цих сполучників як сполучних засобів у складнопідрядному допустовому реченні, адже теорії про складне речення на той час ще не існувало.

Уперше складне речення проаналізував М.І.Греч у праці «Практическая русская грамматика» (1827 р.). З огляду на те, що у своїй класифікації він спирався на логічні та граматичні принципи, він зосередив основну увагу не на описові власне складнопідрядних речень, а на проведенні аналогії між іменником, прикметником, прислівником та відповідними їм трьома типами підрядних речень. Тому в його теорії фактично описано значення допустових сполучників, що поєднують два речення, в одному з яких допускається причина, а в іншому, протиставному, ця причина заперечується, спростовується. Складність семантики складнопідрядних допустових речень спричинила певну плутанину в класифікації М.І.Греча: він відносить допустові сполучники то до сурядних, то до підрядних, проте саме він звернув увагу на дієприслівники *не смотря на* та *не взирая на то*, які, втративши свою домінуючу функцію, почали виконувати функцію сполучників. Схожий опис, зосереджений на аналізі ролі підрядних речень як розгорнутих членів простого речення, зробив

О.Х.Востоков [3, 120]. Серед сполучних засобів у складнопідрядному обставинному реченні з допустовим значенням він вирізняє такі, як: *хотя, правда, пожалуй, пусть, пускай, сколь ни, как ни, что ни*, частину з яких вжито в парі з протиставним сполучником *однако* [3, 120]. Ф.І.Буслаєв розглядає допустові речення серед складних з протиставним значенням, проте об'єднує їх в один розряд, зазначаючи, що одна з частин такого речення є головною, а інша – залежною [2, 340].

Незважаючи на те, що термін «складнопідрядне речення» був уведений М.І.Гречем та О.Х.Востоковим, проте вперше детальну характеристику підрядним обставинно-допустовим реченням дав у 1847 році П.Перевлеский [14, 485], правда, підрядні допустові речення він розташовує серед «обставинних речень причинності» [17, 485]. Подальшого розвитку вчення про підрядні обставинні речення набуло в П.І.Буслаєва [2]. Створена ним система типів підрядних речень практично не зазнала істотних змін і стала традиційною.

В українській лінгвістиці зацікавлення складнопідрядним реченням спостерігаємо у кінці ХІХ – на початку ХХ століття. До другої половини ХІХ століття в українських граматиках синтаксичну систему української мови майже не аналізували.¹ Першою спробою дослідити складне речення була Граматика Вагилевича, проте він повністю запозичує терміни, створені М.Гречем [12, 202]. М.Осадця всі підрядні речення класифікує за характером сполучних слів, якими пов'язуються головна й підрядна частини. Саме він, хоч і наслідує російських граматистів, аналізуючи обставинні підрядні за значенням, уперше вводить термін «*допустительный*», яким називає (за сучасною термінологією) підрядні наслідкові [12, 205]. Аналіз складносурядного («речення сполученого рівнорядно») та складнопідрядного («речення сполученого підрядно») подано в граматиці С.Смаль-Стоцького і Гартнера [18]. Допустовий зв'язок вони називають «*трипустава зв'язь*» [18, 117]. Автори граматики вперше звертають увагу на те, що допустові відношення можуть виникати не лише у складнопідрядному та складносурядному, але й у безсполучниковому реченні, наводячи приклади: *Крути, верти, треба вмерти. Нехай неправда на часок запанує, та неправди не уб'є. Тебе і вб'єш, а ти не вчишся*. В усіх трьох випадках, зазначають вони, «... друге з рівнорядних речень представляє чинність, що вона відбувається, хоть та чинність, що виражена в першій з рівнорядних речень, повинна б тому перешкодити» [18, 237].

Сам термін «*допустове речення*» вперше в українську граматику ввів В.І.Сімович [17] і пояснив його так: «коли у зложеному реченні побічне речення каже, що щось діється без огляду на те, що сказано в головному, отже, допускає щось цілком протилежне, ніж висказує головне речення, то таке побічне речення являється прислівниковим додатком допусту і називається допустовим реченням. Воно відповідає на питання: *без огляду на що? не зважаючи на що?* й лучиться з головним реченням сполучниками: *хоч, хоча, дарма що, що*» [17, 416-417]. В.І.Сімович не лише вводить новий термін та окреслює ознаки підрядних допустових речень, але й звертає увагу на тотожність підрядних допустових другорядним членам у простому реченні, наводячи тут такі приклади: *Верба росте без коріння (хоч не має коріння), камінь росте без насіння* (Нар. пісня). *Без надії буду сподіватись*. Такі другорядні члени речення він відносить до додатків допусту [17, 416]. Граматика В.І.Сімовича стала найповнішою та найдосконалішою граматиною на початку ХХ століття з погляду термінології, адже увібрала в себе все найкраще, що було вироблено в тогочасній лінгвістичній термінології. Уживані в підручнику В.Сімовича терміни відповідають семантичним, граматичним та фонетичним вимогам сучасної лінгвістики. Сам В.Сімович віддав належне Граматиці С.Смаль-Стоцького і Гартнера, яку використав як основу для своєї книги, про що пише в передмові до неї: «Самі ж граматичні вислови, граматичні назви ми здебільшого взяли зі шкільних граматик австрійської України, а власне з граматики професора української мови на Черновецькій університеті, доктора Ст. Смаль-Стоцького» [18, 4].

Не всі терміни, зокрема й «допустові речення» увійшли до наступних українських граматик. Не було цього терміна ні в термінології, ухваленій комісією при Українському товаристві шкільної освіти в Києві у 1917 році, ні в «Проекті елементарної граматичної термінології Державної комісії для впорядкування українського правопису» 1928 р. [10], у якому для перекладу російського терміна «*куступительный*» пропонували використовувати «*відступний*». Цей термін коментують як не зовсім

¹ У сучасній термінолінгвістиці існує кілька серйозних досліджень походження українських лінгвістичних термінів, серед них, наприклад, монографія Н.А.Москаленко «Нарис історії української граматичної термінології», на яку робимо наступні покликання. Окрім цього, слід відзначити дисертаційну роботу В.В.Захарчин «Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття» (Київ, 1995 р.), яка узагальнила і систематизувала усі попередні праці, в яких досліджується становлення української лінгвістичної терміносистеми.

вдалий, але замінити його навзаєм не знаходять нічого кращого. Остаточний термін «*допустовий*» був закріплений в «Українському правописі» 1940 року [21]: у розділі «Елементарна граматична термінологія – українсько-російська» подано переклад слова «*допустовий*» як «*уступительный*», після чого його послідовно вживають у всіх українських граматиках як шкільних, так і вишівських. Проте термін «*уступка*» ще й досі можна надібати в деяких сучасних граматиках, зокрема в академічному виданні читаємо таке визначення: «Синтаксична функція підрядного допустового речення у його відношенні до головного речення співвідносна з функцією обставини уступки в структурі простого речення» [21, 372].

Отже, сполучні засоби в складнопідрядних реченнях з допустовою семантикою засвідчені пам'ятками літератури, починаючи ще з XII ст., поширеними вони стають у період переваги гіпотаксису над паратаксисом (XVII ст.). У цей же час з'являються перші граматики, які фіксують, але ще не визначають як допустові сполучні засоби складнопідрядного речення.

Становлення термінології (російської та української) відбувалося переважно у XIX ст., а сам термін «*допустовий*» в українську лінгвістику вводить Василь Сімович у 1919 році. Його граMATика стала основою для подальших досліджень як синтаксису в цілому, так і складнопідрядного допустового речення зокрема у XX столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці в п'яти томах. Т.2. – К.: Наук. думка, 1977. – 632 с.
2. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. Изд. 4-е. Синтаксис. – М.: Изд-во Братьев Соколовых, 1875. – 382 стр.
3. Востоков А.Х. Русская грамматика. – СПб: Из-ние книгопродавца Д.Ф.Федорова, 1874. – 216 стр.
4. ГраMATика слов'янська І.Ужевича. – К.: Наук. думка, 1970. – 114 с.
5. Єдлінська У.Я. Питання історичного синтаксису української мови (на матеріалі листів Б.Хмельницького). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 108 с.
6. Історична граMATика української мови / Укл.: О.П.Безпалько, М.К.Бойчук, М.А.Жовтобрюх, С.П.Самійленко, І.Й.Тараненко. – К.: Рад. школа, 1962. – 510 с.
7. Лавров Б.В. Условные и уступительные предложения в древнерусском языке. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – 144 стр.
8. Лучкай М.М. ГраMATика слов'яно-руська. – К.: Наук. думка, 1989. – 192 с.
9. Ломоносов М.В. Краткое руководство к риторике. Труды по филологии, 1739-1758 гг. – М.-Л., Изд-во АН СССР, 1952. – 995 стр.
10. Любинський М. «Уваги до проєкту елементарної граматичної термінології Державної комісії для впорядкування українського правопису» // Вісник Інституту Української Наукової Мови. – Вип. I, 1928 р. – с. 30 – 36.
11. Мигирин В.Н. Процессы переходности на уровне членов предложения // Филологические науки. – 1968. – №2. – с. 41 – 52.
12. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології. – К.: Рад. школа, 1959. – 224 с.
13. Павлович А.И. Историческая грамматика русского языка. Ч.3. Синтаксис. – М.: Просвещение, 1981. – 160 с.
14. Перевлесский П. Практическая русская грамматика. Начертание синтаксиса. 10 изд. – М.: Изд-во братьев Салаевых, 1884. – 524 стр.
15. Печенкина Т.Г. Выражение уступительных отношений в простом предложении. // Вопросы синтаксиса современного русского языка и методики его преподавания в педагогическом вузе. – Курск, 1974. – Ч. 1. – С. 116 – 119.
16. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т.3. – 551 стр.
17. Сімович В.І. ГраMATика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці: 2-е видання з одмінами й додатками. – Київ–Ляйпціг: Українське накладання, 1919 р. – 584 с.
18. Смаль-Стоцький С. і Гартнер. ГраMATика руської мови. – Відень, 1914, III вид. – 202 с.
19. Смотрицкий М. ГраMATика словенська правильное синтагма, 1619. Факсим. вид. – К.: Наук. думка, 1979. – 475 с.
20. Соколови Дм. і П. Российская грамматика, сочиненная императорскою Российскою академиею. – СПб, 1802.
21. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис/ За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наука, 1972. – 516 с.
22. Український правопис. /За ред. проф. М.К.Грунського/. – К.: Радшкола, 1940. – 150 с.
23. Храковский В.С. Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании. – Спб.: Наука, 2000. – 348 с.

This article concerns the diachronic development of the system of conjunctive means in a complex sentence with a concessive subordinate clause. It analyzes first attempts of distinguishing concessive

conjunctions and conjunctive words as means of connecting two clauses in a complex sentence with concessive meaning. The paper also discusses the terminological problems related to the labeling of the subordinate clause with concessive meaning.

Key words: complex sentence with a concessive subordinate clause; concessive conjunctions and conjunctive words, the term “concessive”.

О.Г. Хомчак

КАТЕГОРІЯ МОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається категорія модальності; подається хронологія розвитку теоретичної думки щодо об'єктивно-суб'єктивних модальних відношень; визначена необхідна теоретична база дослідження категорії модальності в українсько-російському дискурсі.

Ключові слова: модальність, об'єктивна модальність, суб'єктивна модальність, дискурс.

Категорія модальності як одна з найважливіших проблем в українсько-російському дискурсі глибоко досліджена. Упродовж багатьох років вивчення цієї категорії у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві накопичений багатий науковий матеріал, але з появою нових праць проблема набуває складнішого і дискусійного характеру. Мабуть, сама природа модальності настільки суперечлива і оригінальна, що ще довго на думку І. П. Распопова, буде «залишатися книгою за сімома замками» [16, 3].

Якщо спробувати умовно окреслити коло найбільш суперечливих питань на основі накопиченого лінгвістичного матеріалу, то в його межах, безперечно, опиняться проблеми, пов'язані зі способами тлумачення модальності, її категоріальним статусом, семантичним багатством, характером мовної маніфестації. Дотепер не вироблено чіткої системи критеріїв для регламентації участі тих або інших мовних засобів у формуванні об'єктивно-суб'єктивних модальних значень. Особливо багато суперечливих поглядів спостерігається у спробах охарактеризувати різні прояви модальності в тексті. Саме через це існує необхідність уточнення поняття «суб'єктивна модальність» шляхом виділення основних її сенсів у функціонально-стилістичних різновидах мови. З огляду на сказане, дослідження модальності лишається актуальною проблемою сучасної лінгвістики. Отже, метою статті є комплексне дослідження проявів об'єктивно-суб'єктивних модальних відношень в українсько-російському дискурсі.

Модальність – мовна універсалия, яка належить до числа основних категорій мови. На думку В. В. Виноградова, ця категорія притаманна всім європейським мовам. Учений використовує терміни «модальні значення», «модальні відтінки», «експресивно-модальні відтінки», до яких він відносить все те, що свідчить про ставлення мовця до дійсності. У роботі «Про категорію модальності і модальні слова в російській мові» В. В. Виноградов визначає наступні модальні значення, які виражають:

- бажання, намір, прагнення провести або проводити яку-небудь дію;
- виявлення волі до здійснення будь-якої дії, прохання, спонукання, наказ;
- емоційне ставлення, морально-етичну оцінку, емоційно-вольову кваліфікацію дії;
- значення ірреальності (гіпотетичної);
- припущення, узагальнення, висновок;
- кількісну і якісну оцінку окремих думок і змісту повідомлення [5, 57–58]. Як бачимо,

В. В. Виноградов до категорії модальності вводить велике коло значень, у тому числі їх емоційно-експресивні відтінки.

Якщо в російському мовознавстві основоположником концепції модальності був В. В. Виноградов, «то в західноєвропейській лінгвістиці ця роль належить Ш. Баллі» [17, 69]. На думку швейцарського ученого, «модальність – це душа речення; як і думка, вона утворюється в основному в результаті активної дії суб'єкта. Отже, не можна вважати реченням вислів, у якому відсутній хоч який-небудь вираз модальності» [3, 44]. Зміст синтаксичної категорії модальності в світлі теорії Ш. Баллі охоплює два значення, які він, посилаючись на логіків, пропонує називати:

- 1) диктумом (об'єктивний зміст речення);
- 2) модусом (вираження позиції мислячого суб'єкта відносно цього змісту).

Ш. Баллі твердив: «Мовець додає своїм думкам або об'єктивної, розсудливої форми, яка максимально відповідає дійсності, або, найчастіше, вкладає у вираз в різній мірі емоційні елементи;